

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

НЕСТОР Віталій - доктор юридичних наук, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права, Міжрегіональна академія управління персоналом

ORCID ID: 0000-0002-8194-1392

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2026.1.36>

У статті проаналізовано сучасний стан міжнародно-правового регулювання охорони довкілля в умовах збройних конфліктів, зокрема ефективність норм міжнародного гуманітарного права та інших відповідних міжнародних актів. Автор досліджує, чому існуючі положення, попри наявність базових норм щодо захисту природного середовища під час війни, залишаються фрагментарними, а механізми імплементації, контролю та притягнення до відповідальності - недостатньо розвиненими. Особлива увага приділяється проблемам доказування шкоди, що завдається довкіллю у військовому контексті, складнощам кваліфікації екологічних злочинів, а також відсутності єдиного міжнародно-правового стандарту та спеціалізованих механізмів компенсації завданої шкоди.

Дослідження обґрунтовано необхідністю усвідомлення масштабу екологічних втрат, спричинених сучасними збройними конфліктами, а також слабких сторін діючих правових інструментів. Автор показує, що збройні конфлікти неміжнародного характеру практично не охоплюються існуючими нормами, а відсутність чітких критеріїв «серйозної» чи «довготривалої» шкоди призводить до суб'єктивності у застосуванні міжнародного права. Крім того, підкреслюється, що екоцид, як окрема категорія міжнародного злочину, досі не визнаний офіційно, що суттєво обмежує можливості для кримінального переслідування та відшкодування шкоди.

Автор отримав системне уявлення про ключові прогалини в міжнародному праві та

виклики, з якими стикаються держави та міжнародні інституції у сфері охорони довкілля під час війни. Особливо докладно розглядається національний приклад України - країни, яка внаслідок російської агресії зазнала масштабних екологічних збитків. Аналіз українського досвіду засвідчує, що наявні національні зусилля з фіксації та документування шкоди потребують підтримки у вигляді дієвих міжнародних механізмів компенсації та відповідальності.

Отримані результати є корисними для розвитку міжнародного гуманітарного та екологічного права, оскільки вказують на потребу в реформуванні наявних правових норм, впровадженні чітких критеріїв оцінки шкоди, створенні спеціалізованих процедур розслідування та міжнародних механізмів відшкодування збитків. Актуальність дослідження полягає у формуванні бази для розробки нових комплексних підходів до правового захисту довкілля під час збройних конфліктів, що є важливим для збереження екосистем і забезпечення екологічної безпеки у глобальному масштабі.

Ключові слова: екологічна шкода, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, міжнародне публічне право, відповідальність держав, санкційні механізми, екологічна безпека.

Постановка проблеми

Проблема міжнародно-правового регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів полягає в тому, що, попри

наявність окремих норм міжнародного гуманітарного та екологічного права, чинна правова система залишається фрагментарною, недостатньо конкретизованою та не забезпечує ефективних механізмів фіксації порушень, притягнення до відповідальності і відшкодування шкоди. В умовах сучасних війн, особливо з огляду на масштабні екологічні втрати, як у випадку збройної агресії проти України, стає очевидною необхідність перегляду існуючих підходів, включно з офіційним визнанням екоциду, запровадженням уніфікованих стандартів оцінки шкоди та створенням спеціалізованих міжнародних механізмів реагування на екологічні злочини у конфліктних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Останні дослідження і публікації щодо проблеми міжнародно-правового регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів окреслюють фрагментарність чинної нормативної бази, відсутність уніфікованих стандартів відповідальності та потребу у створенні спеціалізованих механізмів захисту природного середовища в умовах війни. У науковому дискурсі дедалі активніше порушуються питання визнання екоциду як міжнародного злочину, удосконалення механізмів документування екологічної шкоди, а також необхідність розробки нового універсального міжнародно-правового інструменту. До кола авторів, які досліджують цю тематику, належать Bothe M., Bruch C., Diamond J., Jensen D., Балюк Г.І., Шомпол О.А., Задорожний О., Медведева М.

Мета і завдання дослідження

Метою цього дослідження є аналіз існуючої системи міжнародно-правового регулювання охорони довкілля в умовах збройних конфліктів, виявлення її основних недоліків і прогалин, а також обґрунтування необхідності розробки нових підходів до забезпечення екологічної відповідальності у воєнний час. У рамках дослідження передбачається з'ясувати ступінь ефективності чинних міжнародно-правових норм, зокрема положень міжнародного гуманітарного

та екологічного права, визначити проблеми їх практичного застосування, дослідити можливість кваліфікації екоциду як міжнародного злочину, а також оцінити перспективи створення спеціалізованих механізмів фіксації порушень, притягнення до відповідальності та компенсації шкоди довкіллю, завданої внаслідок збройних дій.

Виклад основного матеріалу

У сучасних збройних конфліктах дедалі більше уваги приділяється не лише захисту цивільного населення, а й збереженню довкілля, яке часто стає «прихованою жертвою» війни. Міжнародне гуманітарне право, покликане обмежувати засоби та методи ведення війни, містить певні положення щодо охорони природного середовища. Проте ефективність цих норм, зокрема в аспекті відповідальності за заподіяну шкоду, залишається проблематичною [1].

Норми міжнародного гуманітарного права, що регламентують захист довкілля в умовах збройних конфліктів, мають фрагментарний характер та містяться здебільшого у Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій 1949 року. Зокрема, стаття 35(3) цього протоколу проголошує заборону використання методів та засобів ведення війни, які призводять до заподіяння шкоди довкіллю, що є надмірною, довготривалою та серйозною. Стаття 55, у свою чергу, встановлює обов'язок захищати природне середовище від широкомасштабних, тривалих та серйозних ушкоджень під час збройного конфлікту та забороняє використання методів ведення війни, які можуть завдати шкоди довкіллю. Таким чином, ці положення встановлюють певну рамку захисту довкілля під час збройних дій, водночас не створюючи повноцінного правового режиму для запобігання, оцінки та притягнення до відповідальності за спричинену шкоду [2].

Ще одним важливим міжнародно-правовим документом є Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (ENMOD). Цей акт спрямований на запобігання штучному впливу на природні процеси, зокрема через зміну клімату, погодних умов, тектонічної актив-

ності тощо, з воєнною або ворожою метою. Конвенція накладає обмеження на навмисне використання природних процесів як засобу ведення війни, що розширює коло заборон, встановлених у рамках МГП. Проте вона має обмежене застосування, оскільки охоплює лише навмисні дії, вчинені з використанням спеціальних технологій, а не звичайних засобів збройної боротьби (наприклад, артилерійських обстрілів чи авіаударів, які можуть спричинити значні екологічні наслідки) [3].

Незважаючи на існування зазначених міжнародно-правових актів, вони мають низку суттєвих обмежень. Насамперед, їх застосування обмежене лише під час міжнародних збройних конфліктів, тоді як збройні конфлікти неміжнародного характеру - які становлять значну частину сучасних війн - не підпадають під дію більшості цих норм. Крім того, зазначені документи містять низький рівень деталізації. Термінологія на кшталт «серйозна», «довготривала» або «масштабна» шкода є оціночною, і в міжнародному праві досі не існує усталених критеріїв її розмежування. Це призводить до того, що сторони конфлікту можуть довільно тлумачити зміст своїх зобов'язань, а спроби міжнародної правової кваліфікації таких порушень часто викликають суперечки.

Варто також зазначити, що чинні міжнародні інструменти практично не містять ефективних процедур реалізації відповідальності за порушення екологічних норм під час війни. У більшості випадків відповідальність носить декларативний або політико-дипломатичний характер, без чіткого механізму правового переслідування або відшкодування шкоди. Це створює ситуацію безкарності за злочини проти довкілля, навіть якщо наслідки таких дій мають довготривалий і незворотний характер для цілих регіонів або держав [4].

Попри наявність основоположних норм, які проголошують захист довкілля під час війни, міжнародне гуманітарне право виявляється недостатньо ефективним для належного запобігання і реагування на екологічні злочини у збройних конфліктах. Існуюча правова база потребує значного

удосконалення як у частині нормотворення, так і в частині механізмів імплементації та притягнення до відповідальності.

Однією з ключових перешкод на шляху ефективного застосування міжнародного права у сфері захисту довкілля в умовах збройного конфлікту є складність документування та доведення факту заподіяння шкоди природному середовищу. У багатьох випадках негативний вплив військових дій на довкілля не є миттєвим, а виявляється через значний проміжок часу. Такі наслідки можуть мати кумулятивний характер - наприклад, тривале забруднення ґрунтів і водних ресурсів, зниження біорізноманіття або поступова деградація екосистем. Це ускладнює не лише оперативне фіксування екологічних порушень, а й визначення причинно-наслідкового зв'язку між конкретними воєнними діями та екологічними наслідками.

Додатковою складністю є просторові масштаби шкідливих наслідків. Шкода довкіллю часто завдається на великих або віддалених територіях, які залишаються небезпечними для відвідування або контролюваними силами, що не допускають міжнародних спостерігачів. Наприклад, забруднення річок або знищення лісів можуть мати транскордонний ефект, але фіксація цього процесу потребує часу, технічних засобів, кваліфікованих експертів та політичної волі з боку держав. У таких умовах надзвичайно важко забезпечити надійне збирання доказової бази, яка б відповідала високим стандартам міжнародного судочинства.

Крім того, слід наголосити на відсутності спеціалізованих міжнародних інституцій або механізмів, націлених саме на розслідування екологічних злочинів у контексті збройних конфліктів. Існуючі судові органи, такі як Міжнародний кримінальний суд (МКС), не мають чітко визначеної юрисдикції щодо екоциду, а ті положення, які стосуються екологічної шкоди, охоплюють її лише побічно. Зокрема, стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту МКС передбачає кваліфікацію «навмисного завдання нападу з усвідомленням того, що він спричинить широко поширене, довгострокове та серйозне пошкодження природного середовища», але така формула

містить одразу три кумулятивні критерії, які важко довести в конкретних обставинах [5].

Практика МКС та інших міжнародних трибуналів демонструє, що екологічна складова рідко стає предметом окремого судового розгляду. У більшості справ, навіть коли мали місце значні порушення екологічного характеру, вони не розглядалися як самостійний злочин, а лише як фоновий контекст інших воєнних злочинів або злочинів проти людяності. Це спричинено як високим порогом доказування, так і обмеженістю процесуального інструментарію для роботи з екологічними фактами.

Також варто враховувати складність кваліфікації екоциду як міжнародного злочину. На сьогоднішній день ця категорія не входить до офіційного переліку злочинів, що підлягають переслідуванню Міжнародним кримінальним судом. Хоча міжнародна експертна спільнота, громадянське суспільство та окремі держави активно просувають ідею внесення екоциду до Римського статуту як п'ятого злочину поряд із геноцидом, злочинами проти людяності, воєнними злочинами та злочином агресії, відповідна поправка досі не була ухвалена. Це означає, що навіть найбільш руйнівні дії проти довкілля залишаються поза межами належної кримінальної відповідальності в міжнародному масштабі [6].

Встановлення відповідальності за шкоду довкіллю в умовах збройного конфлікту є надзвичайно складним як у юридичному, так і в практичному вимірах. Відсутність спеціалізованих міжнародних механізмів, недосконалість існуючих норм, обмеженість юрисдикції судів і складність доказування екологічних наслідків воєнних дій зумовлюють ситуацію, за якої екологічна безпека фактично перебуває поза сферою реального захисту міжнародного права.

Станом на сьогодні міжнародно-правове регулювання відповідальності за шкоду довкіллю, завдану під час збройних конфліктів, залишається фрагментарним і недостатнім. Відсутній єдиний, всеохоплюючий міжнародно-правовий акт, який би системно встановлював стандарти, обов'язки сторін конфлікту, механізми фіксації порушень, порядок притягнення до відповідальності

та забезпечення компенсації за екологічні збитки. Найявні документи, як-от Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, Конвенція ENMOD, окремі положення міжнародного кримінального права або принципи міжнародного екологічного права, лише частково охоплюють цю сферу, не формуючи чіткого правового каркасу.

Одна з найбільших прогалин полягає у відсутності загальновизнаного механізму притягнення до відповідальності - як держав, так і недержавних суб'єктів - за завдану екологічну шкоду в умовах воєнних дій. Механізмів компенсації, які б гарантували відновлення екосистем або відшкодування постраждалому населенню, також не існує у формалізованому вигляді. У міжнародній практиці подібні випадки найчастіше розглядаються в індивідуальному порядку, на основі політичних домовленостей або через арбітраж, а не в межах сталої інституційної процедури. Зокрема, відсутність обов'язкової юрисдикції міжнародних судів у справах, що стосуються саме довкіллевих наслідків воєн, є суттєвою перешкодою на шляху ефективного захисту природного середовища.

Ще однією важливою проблемою є відсутність офіційного визнання екоциду - навмисного, масового знищення природного середовища - як окремого міжнародного злочину. Попри активну адвокаційну кампанію, яку ведуть низка держав, міжнародні організації та громадянське суспільство, включення екоциду до юрисдикції Міжнародного кримінального суду залишається на рівні пропозицій. Зокрема, в 2021 році незалежна експертна група представила проєкт визначення екоциду, у якому йдеться про «незаконні або безглузді дії, вчинені з усвідомленням того, що існує значна ймовірність серйозної, широкомасштабної або довготривалої шкоди довкіллю». Проте жодних офіційних змін до Римського статуту досі не внесено. Відсутність такого визнання означає, що навіть навмисне знищення природних ресурсів або створення екологічних катастроф у ході воєнних дій не можуть кваліфікуватися як самостійний злочин, що обмежує можливості для правового реагування.

Крім того, міжнародне право не містить чітких критеріїв для оцінки масштабу і характеру шкоди довкіллю, завданої у військовому контексті. Це створює додаткові труднощі у кваліфікації таких дій: відсутність єдиних стандартів дозволяє державам посилатися на необхідність досягнення воєнної переваги як на виправдання навіть серйозної шкоди природному середовищу. Існує також дефіцит спеціалізованих процедур з оцінки збитків, моніторингу екологічного стану в зонах конфлікту та запровадження заходів з екологічної реабілітації.

У зв'язку з цим дедалі актуальнішою є необхідність реформування міжнародного права в напрямку створення комплексної системи захисту довкілля під час збройних конфліктів. Йдеться не лише про доповнення Римського статуту новими кваліфікуючими ознаками, а й про розробку нової універсальної конвенції або протоколу до існуючих договорів, який би охоплював питання:

- попередження екоциду;
- відповідальності держав і недержавних акторів;
- процесуальних стандартів розслідування та оцінки шкоди;
- механізмів відновлення довкілля та надання компенсацій [7].

Таким чином, подолання існуючих прогалин і правових лакун потребує не лише політичної волі держав, а й ефективної координації дій міжнародної спільноти для забезпечення справедливого і результативного реагування на екологічні злочини, що виникають унаслідок збройних конфліктів. Національний вимір цієї проблеми яскраво ілюструє приклад України, де збройна агресія російської федерації, що триває з 2014 року та суттєво загострилася після широкомасштабного вторгнення у 2022 році, виявила критичні виклики у сфері захисту довкілля під час воєнних дій. За цей період Україна зазнала безпрецедентних екологічних втрат, які мають як негайні, так і довготривалі наслідки для екосистем, здоров'я населення та економіки країни.

Серед найбільш руйнівних наслідків - масштабні лісові пожежі в зоні бойових дій, зокрема на сході та півдні України; забруд-

нення річок і ґрунтів внаслідок руйнування нафтобаз, складів з хімікатами, очисних споруд; радіаційна небезпека, пов'язана з окупацією територій довкола Чорнобильської АЕС і ризиками для інших ядерних об'єктів; підриг гідротехнічних споруд, таких як Каховська ГЕС, що спричинило екологічну катастрофу в дніпровському басейні. Окрім того, військові дії призвели до неконтрольованих змін у землекористуванні, знищення заповідних територій і загибелі дикої фауни та фауни.

Хоча Україна активно працює над фіксацією та документуванням шкоди довкіллю, ці зусилля наразі мають переважно внутрішній характер. Створено спеціальні реєстри екологічних злочинів, залучаються фахівці з екологічного моніторингу та судові експерти для оцінки масштабів збитків. Державні та недержавні ініціативи розробляють методології розрахунку втрат, зокрема із залученням супутникових даних, геоінформаційних систем та дистанційного зондування. Водночас, попри наявність матеріалів і зібраної доказової бази, Україна стикається з відсутністю ефективних міжнародно-правових інструментів, які б дозволили реалізувати право на відшкодування шкоди.

Існуючі міжнародні механізми - як-от подання позову до Міжнародного суду ООН або використання процедур Міжнародного кримінального суду - мають низку суттєвих обмежень. По-перше, вони передбачають складну процедуру доказування, яка часто не враховує специфіку екологічних порушень. По-друге, навіть у разі успішного рішення питання виконання рішень судів залишається відкритим — особливо якщо держава-агресор не визнає юрисдикцію відповідного органу або відмовляється співпрацювати.

Також варто відзначити, що міжнародне право наразі не містить чіткої процедури, за якою постраждала держава могла б автоматично ініціювати відшкодування збитків довкіллю за рахунок агресора. Це підштовхує Україну до активного лобіювання створення спеціальних компенсаційних механізмів - зокрема, міжнародного компенсаційного трибуналу або спеціального фонду, який би акумулював заморожені російські активи і

спрямовував їх, зокрема, на екологічну реабілітацію [8].

Таким чином, український досвід чітко демонструє, наскільки складно реалізувати екологічну відповідальність в умовах відсутності міжнародно-правового інструментарію. Попри зусилля на національному рівні, без реформування міжнародного гуманітарного та екологічного права, а також створення дієвих механізмів притягнення до відповідальності, питання компенсації екологічної шкоди, завданої під час збройних конфліктів, залишатиметься невирішеним. Україна сьогодні виступає не лише як потерпіла сторона, а й як рушій змін, ініціюючи глобальну дискусію щодо перегляду підходів до захисту довкілля в умовах війни.

Сучасна практика збройних конфліктів вимагає перегляду підходів до екологічного захисту у МГП. Необхідне впровадження чітких стандартів щодо оцінки шкоди, а також розширення юрисдикції міжнародних судів на злочини проти довкілля. Розробка правової категорії екоциду, як окремого міжнародного злочину, може стати значним кроком уперед. Крім того, доцільно розробити механізми колективного притягнення до відповідальності, які могли б забезпечити відшкодування шкоди постраждалим державам і громадам.

Висновки

Попри наявність окремих норм, міжнародне гуманітарне право досі не забезпечує належного захисту довкілля в умовах збройних конфліктів, оскільки чинні положення мають фрагментарний характер, а ефективні механізми притягнення до відповідальності, фіксації та відшкодування шкоди практично відсутні. Відсутність чітких юридичних критеріїв оцінки екологічних наслідків, офіційного визнання екоциду як міжнародного злочину та спеціалізованих процедур сприяє безкарності за злочини проти довкілля. Український досвід, зокрема в умовах війни з росією, яскраво ілюструє глибину цієї проблеми та водночас засвідчує нагальну потребу в трансформації підходів до регламентації екологічної відповідальності, а також у розробці нових, дієвих міжнародно-право-

вих інструментів, здатних забезпечити реальний захист природи в умовах війни.

Література

1. Bothe M. The protection of the environment in times of armed conflict: Legal rules, uncertainty, deficiencies and possible developments in ICRC, Meeting of Experts on the Protection of the Environment in Time of Armed Conflict: Report on the Work of the Meeting, ICRC, Geneva. 1992.

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

3. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (ENMOD). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77K02U>

4. Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law. URL: https://www.humanitarianlibrary.org/sites/default/files/2021/05/-Protecting%20the%20Environment%20During%20Armed%20Conflict_An%20Inventory%20and%20Analysis%20of%20International%20Law-2009891.pdf

5. M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond, D. Jensen International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities. International Review of the Red Cross. 2010. Vol. 92. № 879. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-879-bothe-bruch-diamond-jensen.pdf>

6. Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict: Rules and Recommendations Relating to the Protection of the Natural Environment under International Humanitarian Law, with Commentary. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/guidelines_on_the_protection_of_the_natural_environment_in_armed_conflict_advance-copy.pdf

7. Raphaël van Steenberghe. International environmental law as a means for enhancing the protection of the environment in warfare:

A critical assessment of scholarly theoretical frameworks. 2023. Vol. 924. URL: <https://international-review.icrc.org/articles/international-environmental-law-protection-of-the-environment-924>

8. The problem of ecocide through the lens of the Russian invasion of Ukraine: legal dimension. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/ENG_Ecocide_brief.pdf

Vitalii Nestor,

Doctor of law, Professor of the Department of Theory of State and Law and Constitutional Law, Interregional Academy of Personnel Management

ORCID ID: 0000-0002-8194-1392

Vitaliinestor7@gmail.com

**PROBLEMS OF INTERNATIONAL
LEGAL REGULATION OF
ENVIRONMENTAL PROTECTION
DURING ARMED CONFLICTS**

This article analyzes the current state of international legal regulation of environmental protection in the context of armed conflicts, particularly the effectiveness of international humanitarian law and other relevant international instruments. The author examines why the existing provisions, despite the presence of fundamental norms for the protection of the natural environment during war, remain fragmented, while implementation, control, and accountability mechanisms are underdeveloped. Special attention is given to the challenges of proving environmental damage in military contexts, the difficulties of qualifying environmental crimes, and the lack of a unified international legal standard and specialized mechanisms for compensation.

The study is grounded in the need to recognize the scale of environmental losses caused by contemporary armed conflicts,

as well as the weaknesses of existing legal instruments. The author demonstrates that non-international armed conflicts are barely covered by current regulations, and the absence of clear criteria for “serious” or “long-term” damage leads to subjectivity in the application of international law. Furthermore, the article underscores that ecocide, as a distinct category of international crime, has yet to be officially recognized, which significantly limits the potential for criminal prosecution and damage compensation.

The author provides a systematic understanding of the key gaps in international law and the challenges faced by states and international institutions in ensuring environmental protection during warfare. Particular attention is paid to the national case of Ukraine - a country that has suffered extensive environmental damage due to Russian aggression. The analysis of Ukraine’s experience shows that national efforts to record and document environmental harm require the support of effective international compensation and accountability mechanisms.

The findings are valuable for the development of international humanitarian and environmental law, as they highlight the need to reform existing legal norms, establish clear damage assessment criteria, create specialized investigative procedures, and develop international mechanisms for compensation. The relevance of this research lies in laying the groundwork for new comprehensive approaches to the legal protection of the environment during armed conflicts, which is essential for preserving ecosystems and ensuring global environmental security.

Keywords: environmental damage, armed conflict, international humanitarian law, public international law, state responsibility, sanction mechanisms, environmental security.